

Kateřina Brzakov Beksová

Geriatrick problematika v pastorální péči

Geriatrická problematika v pastorální péči

Postulát křesťanské etiky v péči o seniory

ThDr. Kateřina Brzáková Beksová, Th.D

Recenze:

doc. PhDr. Naděžda Pelcová, CSc.

prof. ThDr. Zdeněk Kučera, Dr. phil. h. c.

Redakce Alena Jirsová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Kateřina Brzáková Beksová, 2013

ISBN 978-80-246-2296-5

ISBN 978-80-246-2301-6 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

KATALOGIZACE V KNIZE – NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Brzáková Beksová, Kateřina

Geriatrická problematika v pastorální péči : postulát křesťanské etiky v péči o seniory
/ Kateřina Brzáková Beksová. – Vyd. 1. – Praha : Karolinum, 2013

Vydavatel: Univerzita Karlova v Praze

ISBN 978-80-246-2296-5

159.922.63 * 612.67 * 001.83 * 316.346.32–053.9 * 316.728-021.465 * 316.752 *
364.4-053.9 * 27-46 * 27-42 * 316.42

- stáří – interdisciplinární aspekty
- stárnutí – interdisciplinární aspekty
- senioři
- kvalita života
- hodnotová orientace
- péče o seniory
- pastorační péče
- křesťanská etika
- pastorální teologie
- sociální změna – křesťanské pojetí
- disertace

27-4 – Praktická teologie. Morální teologie [5]

Obsah

Úvod	9
1. Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém	13
1.1 Biblický obraz stáří	14
1.1.1 Starozákonní hledisko	15
1.1.2 Novozákonní hledisko	16
1.2 Selektované filozofické výpovědi o stáří	18
1.2.1 Poslední věci člověka a idea dobra u Aristotela	19
1.2.2 Přirozenost smrti ve filozofii Marca Aurelia	21
1.2.3 Úvahy o stáří a Lucius Anneaus Seneca	23
1.3 Gerontologické stanovisko	28
1.4 Vymezení stáří a jeho charakteristika	30
2. Projevy lidského stárnutí	32
2.1 Proces fyziologického stárnutí a reakce na změny	33
2.2 Psychické změny osobnosti seniora	36
2.3 Problematika sociability ve stáří	40
2.3.1 Domov a rodina	41
2.3.2 Osamělé stáří a izolační úzkost	47
2.3.3 Postulát lásky mezi generacemi	50
2.4 Nemocný starý člověk	53
2.4.1 Nejčastější choroby vyššího věku	56
2.4.2 Fenomén bolesti ve stáří	57
2.4.3 Deprese	60
2.4.4 Syndrom demence a riziko ohrožení kvality života	63
2.5 Specifické potřeby starého člověka	68

3. Základní předpoklady smyslu péče o seniory	71
3.1 Kvalita života	72
3.2 Péče o duši a sociální lidství	75
3.3 Důstojnost	78
3.3.1 Empatická podpora	81
3.3.2 Etické předpoklady pomáhání	82
3.3.3 Hodnotová preference	84
3.3.4 Integrita jako cíl stárnutí	85
3.3.5 Fenomén viny	87
3.3.6 Bioetika	89
3.3.7 Důstojnost smrti	90
4. Východiska pastorační služby poskytované starším lidem	93
4.1 Pastorační poslání	95
4.2 Pastorální teologie	96
4.3 Smysl a kompetence pastorační služby	97
4.4 Útěcha nemocným	100
Závěr	104
Summary	108
Seznam použitých pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů	110
Přílohy	122
Jmenný rejstřík	137

Děkuji prof. PhDr. Anně Hogenové, CSc. za její laskavou pomoc a odborné vedení uváděné práce.

Děkuji všem 672 sociálním pracovníkům, kteří pomáhají seniorům v přímo obslužné nebo asistenční péči, jejichž praktické zkušenosti podněcovaly moji lektorskou činnost a následně byly využity pro tuto disertační práci. Zároveň děkuji ing. Lence Krupařové, manažerce Vzdělávacího centra v Turnově, za organizaci kvalifikačních kurzů pro pomáhající pracovníky.

Děkuji respondentům za poskytnutí informací pro zpracování dotazníku, jehož výsledky byly využity v této práci.

Děkuji babičce a příbuzným i známým seniorům za sdílnost a možnost teoretického zobecnění jejich problematiky.

Děkuji Mgr. Pavlu Kolářovi, Th.D. et M.T.S., za korektury anglického textu.

Děkuji mamince za podporu a svým dětem za trpělivost.

Úvod

Současné bádání v oblasti stárnutí české populace s sebou nese fenomén, který lze nazvat obavou z postupné geriatrizace společnosti. Fobické geriatriziční očekávání především vyplývá z relativní bilance natality a absolutního poklesu mortality. Zejména díky zvyšování životního standardu, zlepšení stravy, zdokonalování zdravotní péče a novodobým možnostem sociálního systému bude v České republice stále narůstat počet seniorů, jejichž věk se vyjadřuje třícifernou číslicí. V roce 2008 dosahuje průměrný věk českých žen téměř 79 let. Muži se dožívají necelých 74 let (což je věk, kterého dosáhly ženy již v roce 1960). Moderní věda dokonce odhaduje, že primární genetickou dispozici k dlouhověkosti lidí v budoucnu nahradí heroická regenerativní medicína.

Vycházíme-li z politicko-hospodářského očekávání, jehož kalkulace vypovídá o dalším růstu subpopulace starších, lze po roce 2010 avizovat nárůst poptávky mimořádně silných poválečných ročníků po alternativách geriatrické péče. Kvantitativní zlom v oblasti stárnutí a předpoklad novodobé masivní proměny veškeré terapeutické i neterapeutické pomoci seniorům přispěl k transformaci zdravotnictví, sociální péče, farmaceutického průmyslu a dalších na tyto obory navazujících rezortů. V důsledku obecné úzkosti z nepředstavitelného poklesu produktivity a výkonu se v člověku probouzejí spontánní obranné mechanismy; snaží se pozastavit stárnoucí proces, obchoduje s omlazujícími produkty a vytváří programy pro úspěšné a aktivní stárnutí. Medicína denně ukazuje nové možnosti prodloužení života, zdůrazňuje se prevence v oblasti fyziologické degenerace a pomalu se rodí osvěta v otázkách terminálního utrpení. Setkáváme se dokonce i s postupným nárůstem požadavků saturace lidské spirituality; přibývá nábožensky pasivních seniorů, kteří mezi svoje poslední záležitosti začleňují duchovenskou podporu a pastorální péči.

Název geriatrická problematika v pastorální péči chce vyvolat diskuzi nad nutností teologické reflexe výše zmíněného fenoménu. Primární intencí textu je proto hledání integrálních prvků stáří se zvláštním zřetelem na oblast duchovní. Dosavadní gerontologické teorie tematizují stáří jako problém biologické involuce, poklesu psychických funkcí a sociální proměny. Pro potřeby duchovenské služby však dosud chybí komplexní propojení na úrovni hodnotové a spirituální. Předkládaným záměrem je pojednání o hodnotách vyššího věku a náhled nejčastějších novodobých, zpravidla ageistických postojů, které se stereotypně omezují na řešení biopsychosociální determinace starého člověka s cílem nového zasazení zmiňovaných aspektů do filozofického, teologického a zejména pak obecně křesťansko-etického rámce.

Práce navazuje na současnou odbornou literaturu zabývající se geriatrickou péčí a nově ji doplňuje o etické hledisko proměny lidských kvalit v závěru života. Klade také důraz na českou veřejností málo uznávaný význam pastorační péči o seniory. Z podtitulu vyplývá, že východiskem této práce je předpoklad výsostného etického přístupu k člověku, ve své podstatě postulujícího lásku a starostlivost. Poukazuje na důležitost pastorálního setkání, které není pouhým poskytnutím verbálního dialogu, ale je realizováno skrze důvěru a spoléhání na duchovní podporu při obnově či upevnění vztahu s Bohem.

Při pastorálním působení u starých nebo umírajících lidí se zpravidla projevuje skutečnost nedostatečné teoretické vybavenosti duchovních v otázkách doprovázení seniorů a reálně empatického naslouchání. Klient geriatrické péče potřebuje nejen připravit na smrt, ale zároveň potřebuje být akceptován a pochopen ve svých proměnách; hledá oporu a možnost sdílení, potřebuje stabilní duchovní zázemí, modlitbu či útěchu. Mezi poslední věci člověka patří životní bilance i transformace motivů a potřeb. Senioři většinou úročí svoji minulost a zrcadlí ji do smysluplnosti prožívané přítomnosti i očekávané blízké budoucnosti.

Pro uskutečnění výše popsaného záměru je výchozím účelem disertace požadavek komplexních validních hledisek pro pastorační praxi, neboť skutečnost kvantitativní proměny populace se významně dotýká i obecně křesťanské etiky. Na základě zkušenosti nedostatečné informovanosti budoucích duchovních ve specifických oblastech poslední etapy lidského života je základním motivem textu doplnit absenci gerontologické průpravy duchovního, který aspiruje na pastýřskou činnost se starými lidmi. Na druhé straně vzniká sekundární záměr humanizovat teoretickou přípravu na sociálně pomáhající profese, ve kterých dosud schází základní filozoficko-teologické povědomí. Přestože se jedná o pro-

blematiku aktuální a běžnou, v nabídce české literatury tematizovaná geriatrická otázka, která by se opírala o křesťanské ideály, chybí nebo je výhradní produkcí hospicových hnutí.

Záslouhou hospicové a zároveň paliativní koncepce terminální péče se v naší zemi pomalu rekonstruuje zlomek křesťanských ideálů, které by však měly spoluutvářet vzdělávání na základní úrovni. Z pohledu biblického je vážnost a úcta ke stáří zřetelně vyjádřena ve čtvrtém přikázání Desatera, jež zdůrazňuje přímo povinnost ctít a respektovat své rodiče (tedy i prarodiče apod.) – Ex 20,12; Dt 5,16; Mt 15,4; 19,19. Specifičnost křesťanské etiky spočívá v úctě k člověku v každé jeho vývojové etapě. Je založena na pojetí lidské důstojnosti z hlediska úcty k životu, ke všem jeho částem – tedy i ke stáří. Starému člověku, byť je jakkoli poznamenán nejružnějšími ztrátami, nelze upírat právo na důstojné místo v žádném lidském společenství, jehož znakem by měla být určitá míra odpovědnosti za každého jejího člena.

Hodláme zdůraznit křesťanské motivy, které v tomto smyslu překonávají běžný etický relativismus. Křesťanská etika vyznává jistý hodnotový kodex, který předpokládá konkrétní způsoby lidského jednání. Z tohoto hlediska je stáří ceněno jako sociální „poklad“, nikoli „odpad“, který společnost zatěžuje. Církev si např. velmi považuje modliteb starých lidí. Karl-Heinz Peschke uvádí: „Vnitřní uctivé smýšlení se musí projevit ve vnějších znameních úcty.“ Zájem o záležitosti stáří a ochota pomáhat z tohoto pohledu stojí na pilířích lásky a vděčnosti. Peschke opět zdůrazňuje, že: „Láska a vděčnost musí dospět k vyjádření ve slově a činu.“

Stáří a smrt patří neoddělitelně k lidskému údělu. Dle Eriksona se stařecký život završuje v úsilí o integritu a jeho psychologická úspěšnost spočívá ve splňování tohoto úkolu. Variabilita stáří je kromě vnitřní dispozice a vnějších vlivů do jisté míry určena životní orientací a vírou. Ptáme se tedy, zda křesťanská víra ovlivňuje podobu stárnoucího procesu a zda napomáhá akceptaci utrpení a smrti. Křesťansko-etické hledisko odvozuje hodnotu života z Božího obdarování, liší se tedy od hlediska apriori nenáboženského.

Rozčlenění práce do čtyř tematických celků se logicky odvíjí od obecného výkladu stáří, od hlediska biblického, selektivně filozofického a gerontologického s následným pojednáním o projevech a konkrétních proměnách stáří ve druhé kapitole. Primárním úkolem první poloviny práce je tematizovat stáří a na základě křesťanské etiky obhájit humánně-sociální stanovisko ve prospěch starého člověka s ohledem na jeho všestrannou podporu. Zvláštní pozornost si zasluhuje emoční a z hlediska

sociálního pak také komunikační rovina stárnutí s ohledem na ohrožení intimity a často nedostatečnou stimulaci seniora v ústavní péči.

Následující, třetí kapitolu předjímá požadavek ochrany důstojnosti ve stáří s ohledem na celkovou kvalitu života, která je potenciálně ohrožena nejrůznějšími ztrátami. Celá třetí a čtvrtá část je provázána jednotnou myšlenkou na etické předpoklady sociálního i pastorálního pomáhání. V druhé polovině práce je pak pojem stáří konfrontován s blízkostí konce života a smrtí. Cílem předposlední kapitoly je obhajoba morálních principů v geriatrické pomoci se zvláštním zřetelem na empatickou vybavenost pomáhajících, respektování hodnotové preference s ohledem na fenomén viny jako potenciální překážky na cestě k dosažení životní integrity. Závěrečné pojednání o pastorální péči vychází z předpokladů pastorální teologie a vysvětluje útěchu nemocných jako poslání zaměřené především na starostlivou péči o staré lidi, kterým se v terminální úzkosti nedaří porozumět smyslu života.

Charakter této práce je veden intencí tematizovat a kompletovat problematiku stáří, umírání a smrti pro potřeby duchovních k vykonávání pastorální péče. Zároveň je určena pro potřeby pomáhajících zdravotníků, sociálních pracovníků (osobních asistentů i pracovníků v přímé obslužné péči) v institucionální či v domácí péči, dále pak pomáhajícím odborníkům i laikům, jejichž snahou zůstává altruistický zájem na kvalitě závěru života seniorů a v jejichž kvalifikovaném vzdělání absentuje znalost významu pastorační práce duchovních.

Součástí předkládané práce je pilotní studie zaměřená na zjištění postoju veřejnosti k otázkám stárnutí, potřeb seniorů, posledních věcí člověka a etiky v péči o staré lidi, přičemž dotazník ani jeho vyhodnocení nejsou jejím ústředním smyslem. Jedná se pouze o dovětek, který má hlouběji přivést k problému.

1. Pojem stáří a poslední věci člověka na pozadí teologicko-filozofickém a gerontologickém

Hovoříme-li o seniorech jako o takzvané po-reprodukční generaci (tvořené ve větší míře ženami s ukončenou reprodukční schopností), která do starší generace zahrnuje již lidi starší 50 let, a vezmeme-li v úvahu průměrné dožití, blížíci se věku 80 let, pojednáváme o období, představujícím téměř třetinu celého lidského života. Výsledky experimentální gerontologie poukazují na možnosti prodloužení věkové kohorty dokonce na 150 let. Na druhé straně faktem klinické gerontologie je výsledný projev stárnutí, pojmenovaný jako multiorgánová křehkost (vetchost) a nezvratitelný celkový psychofyzilogický funkční pokles u člověka na hranici 80 let věku.

Sociální gerontologie tematizuje oblasti společenské integrace stáří a do jisté míry vychází z některých heterostereotypů; nejfrekventovanějšími jsou: život v osamocení, ztráta společenských kontaktů, úbytek společenských kompetencí nebo vnímání sénia jako společensko-ekonomické zátěže. V roce 1969 byl poprvé použit termín *ageismus* – diskriminace na základě věku. Tošnerová uvádí, že věková segregace (vyčleňování starších lidí ze společnosti) je podporována ekonomicko-sociálními problémy a společenskými představami podceňujícími stáří.¹ Věkovou diskriminaci zároveň podporují některé autostereotypy seniorů a identifikace s negativním pojetím vyššího věku. V postojích starší populace se často projevuje sebepodceňování, sebelítost, koncentrace na negativní projevy stáří, opomíjení kladných atributů, nechuť k plánování, skeptická prognóza budoucnosti, pesimismus a neochota k adaptaci nebo i pasivní očekávání pomoci. Zdrojem ageismu bývají obavy z nesoběstačnosti a z pozbytvání duševní i fyzické přitažlivosti končící smrtí, zobecňování negativních zkušeností se seniory, stereotypní představy o nezbytnosti

---

1 TOŠNEROVÁ, Tamara. *Ageismus. Průvodce stereotypy a mýty o stáří*. 1. vyd. Praha: Ambulance pro poruchy paměti, Ústav lékařské etiky 3. LF UK Praha a FNKV Praha, 2000, s. 6.

institucionální péče, automatické očekávání minimalizace výkonu a ekonomické prospěšnosti.

S vývojem civilizace došlo k transformaci představ o stáří. Počáteční společenská vážnost, shovívavost a pokora k séniu se proměnila v neúctu, segregaci a zesměšňování starých lidí. Pro důležité úkoly neplatila současná pozitivní selekce nízkého věku, krásy a flexibility s příslibem spolupráce mladého kolektivu. Biblický Adam ve 130 letech zplodil Šéta a dožil se 930 let, Šét žil 912 let, jeho syn Enóš žil 905 let a Enóšův syn Kénan žil do 910 let. Kénan zplodil v sedmdesáti letech Mahalalela, který zemřel v 895 letech, jeho syn Jered žil 962 léta a vnuka Henocha si Bůh vzal v 365 letech. Henoch zplodil syna Metúšelacha [Metuzaléma], který dosáhl biblického maxima 969 let a stal se tak synonymem dlouhověkosti. Metúšelachův vnuk Noe zplodil ve věku 500 let tři syny a v tomto pokročilém věku dostal od Boha výjimečný úkol. Obnova Země a budoucí perspektiva lidstva nebyla posláním mládí.

1.1 Biblický obraz stáří

„Před šedinami povstaň a starci vzdej poctu. Boj se svého Boha. Já jsem Hospodin.“
[Lv 19,32]

Biblický obraz lidského stárnutí² jako výlučně živočišného procesu probíhajícího v čase má být opakem Boha, který je konstantní, nadčasový – tedy času nepodléhající. Cokoli je počáteční, archaické je zdrojem úctyhodnosti, vážnosti a vzácnosti, neboť je blíže prapočátku, předkům. Proroci i praotcové byli starší a v tradiční společnosti vážení lidé. Starý zákon označuje společenství, které na starce neberou ohledy za pronárody zlé tváře. To znamená, že historicko-biblický kontext vypovídá o protikladu Božího lidu jako o národu upadajícím a nedobrém, pokud nechová své seniory v náležité úctě.

Izajáš uvádí, že odnímá-li Hospodin Jeruzalému jeho starce, bude to znamenat ztrátu opory a podpěry společnosti [Iz 3,1–2]. Na druhé stra-

2 V novém zákoně je stařec (ὁ γέρον) člověk vyššího věku, podléhající chronologickému vývoji; starý (παλαιός) pak znamená dlouho existující, časem opotřebovaný, zastaralý ve smyslu něčeho dávno překonaného – zejména v protikladu k novému od Krista pocházejícího. Pojem ἀρχαίος je popisem počátečního, dřívějšího, starého či dokonce prastarého stavu. Starý zákon užívá hebrejského výrazu zákén (זקן) ve smyslu starší, letitý, přirozeně ctěný, moudrý a zkušený, šedinami ozdobený; kniha Jób pak užívá pojmu jáš`iš pro váženého, významného šedivého starce, před nímž jiní povstanou.

ně Bůh trestá i jiným způsobem, když bere starcům soudnost [Jb 12,20], která je obdarováním, má být tudíž výsadou rozumných. Izajášovo proctví nového života je příslibem odměny dlouhověkosti v mladistvé síle. Nový zákon pak používá slovo presbyter jako starověké označení muže nad 50 let.³

1.1.1 Starozákonní hledisko

Starý zákon přímo předepisuje úctu ke starým lidem, Desatero nařizuje ctít rodiče. Etický imperativ v Bibli zdůrazňuje, že neúcta ke starším je přímým proviněním proti Bohu samému. „Já jsem Hospodin“ a toto ti nařizují. Deuteronomium 4,32 a 32,7 vyzývá člověka, aby se spolehl na své předky a ptal se jich na časy minulé. Jen oni znají dávné dny a mohou pomoci „porozumět létům zašlých pokolení“. Znamená to, že naši rodiče jsou našimi rádci, naši starci nám předávají svoje zkušenosti a zkušenosti svých předků. Nejen v empirii spočívá jejich cena, neboť mnohé pro nás na tomto světě připravili a učinili pro naše dobro.

Moudrost starších vychází z jejich srdce, aby zachovávala kontinuitu a sounáležitost sociálního života a naplnila smysl „živé“ budoucnosti. „Jen se zeptej předešlého pokolení, a co vyzkoumali jejich otcové, buď hotov slyšet.“ [Jb 8,8] Fakt úcty ke stáří není stejně automatický, jakým bývá úcta k živému. Mnohdy úcta k předkům přichází až s jejich ztrátou. Stejně tak není samozřejmé, že každý starší je moudrý. I Jób hovoří ve 21. kapitole o dlouhověkosti svévolníků s patrným despektem. Ve 32. kapitole Elihú rovněž zpochybňuje přímou úměrnost věku a moudrosti, když říká: „Ať promluví léta, ti, kteří mají let mnoho, ať s moudrostí seznámují. Avšak je to duch člověku daný, dech Všemocného, jenž lidi činí rozumnými.“ [Jb 32,7–8]

Starozákonní Bůh svěřuje starším zvláštní poslání, vybírá z lidu právě ty, kteří mají zkušenosti, a vkládá na ně část ducha, jehož břímě dosud nesl pouze Mojžíš.⁴ Hospodin nevybral kolektiv mladých, silných a zdravých jedinců, jeho volba pro jeho zodpovědnosti spoléhá na uvážlivost. Hospodin předpokládá, že moudrost starších zajistí pomoc lidu zaslepeného mamonem a žádostivostí. Je to akt spolehnutí se na autoritu izraelského národa. Deuteronomium uvádí v řádu očisty od krveprolití

3 NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 3. vyd. Praha: Kalich, Česká biblická společnost, 1992, s. 970.

4 „Hospodin Mojžíšovi odvětil: „Shromážď mi sedmdesát mužů z izraelských starších, o nichž víš, že jsou staršími a správci v lidu. Vezmi je ke stanu setkávání, ať se tam postaví s tebou.“ [Nu 11,16].

ve 21. kapitole rituální úkony, které náleží pouze starším. Opět je zde doložena preference vyššího věku ke svěření důležitých funkcí. Také v 1S 15,30 se Saul dožaduje úcty před staršími, neboť jejich vážnost je společensky ceněna. Stejně i Elíhú nepromluví k Jóbovi, dokud nedomluví ti, kteří jsou věkem starší než on. [Jb 32,4] Ve chvále ženy statečné je uznáván právě ten manžel, který se staršími zasedá. [Př 31,23]

Co je pro mladého člověka větší poctou než uznání rodičů, prarodičů či učitelů? Pokud si přejeme vyznamenání, raději jej přijímáme od těch, kteří nás v životě svým věkem, zkušenostmi a výkonem překonali. Vědomě i nevědomě se srovnáváme se skutky svých starších vzorů a ctíme jejich zásady. Pokud akceptujeme náskok v dobrých skutcích svých předků, proč pak nejsme schopni ctít je i v době, kdy je všemu již naopak. Kdy naše skutky již převýšily staré a náš výkon je s jejich výkonem nesrovnatelný. Jsou to však tytéž osobnosti, jen starší a méně či vůbec produktivní.

1.1.2 Novozákonní hledisko

Novozákonní gerontologická výpověď je velmi strohá. Je s podivem, že v širokém pojetí sociální problematiky je péče o staré lidi opomenuta. Lze předpokládat, že absence geriatrické tematiky znamená její samozřejmost. Důkazem by mohl být příběh Zachariáše a jeho ženy Alžběty, kterým Bůh požehnal a přes jejich velmi pokročilý věk narodil se jim syn Jan. Jan Křtitel byl milosrdenstvím, kterým Bůh prokazuje úctu stáří. Jiným svědectvím o úctě ke stáří by mohla být i Lukášova metafora o lepší kvalitě starého vína. [Lk 5,39]

Nejvýraznější zmínkou geriatrické péče je odkaz 1. listu Timoteovi v pravidlech pastýřské služby. *„Proti staršímu člověku nevystupuj tvrdě, nýbrž domlouvej mu jako otci, mladším jako bratrům, starším ženám jako matkám, mladším jako sestřím, vždy s čistou myslí.“* [1Tm 5,1–2] To znamená: opatruj své starší bližní, neboť jejich vyšší věk je požehnaný, ale buď si vědom, že snížení funkčních rezerv vyžaduje šetrné zacházení.

„Starší muži ať jsou střídmí, vážní, rozumní, ať jsou zdraví ve víře, lásce a trpělivosti. Podobně starší ženy ať se chovají důstojně, ať nepomlouvají a nepropadají přílišnému pití vína. Ať vyučují mladší ženy v dobrém a vedou je k tomu, aby měly rády své muže a své děti, byly rozumné, cudné, staraly se o domácnost, byly laskavé a poslouchaly své muže, aby Boží slovo nebylo zneváženo.“ [Tt 2,2–5] Na jedné straně je pojednáno o ochraně a shovívavosti, na straně druhé je starcům doporučena skromnost a trpělivá podřízenost. V konfrontaci výše zmíněných aspektů vzniká přirozená křesťanská eti-

ka. Je to etika prostého života, ve kterém lidský jedinec podléhá spontánní kauzalitě vývoje společenství. Senior je dominantní v empirické moudrosti, o kterou se má dělit s mladými, naopak jeho submise tkví v předání kompetencí a ponechání svobodného prostoru pro rozvoj nové generace. To je oboustranně etické. V takto mravním obecenství lze utvářet zdravé prostředí pro přirozený vývoj.

Řím 9,6, Ef 4,22 a Kol 3,9 používá pojem starý ve smyslu hříšný a vášnivý. Tento „starý člověk“ zemře spolu s hříchem na kříži, staré lidství hyne, zůstává s vášněmi a nový život ve své svatosti počíná se ve vzkříšení.

Nový zákon uvádí pojem „starší“ ve smyslu otcové či předci. Pro naši práci je směrodatné, že ustanovení starších mají být dodržována, ne však proti novozákonnímu učení Ježíšovu [Mt 15,2 a Mk 7,3]. Ve Skutcích jsou starší zmiňováni jako ti, kteří jsou vážení podobně jako apoštolové. Většinou se uvádí ustanovení od apoštolů, starších (města či církve) a bratří právě v tomto pořadí. Starší vkládají ruce a předávají tak dar podle prorocství.

Přes výše uváděnou domněnku, že zmínky o stáří jsou v biblických textech omezené, je evidentní, že stejně jako v současné době, ani tehdy nebyly postoje k seniorům jednoznačné. Postoj úcty a vážnosti nebyl absolutní. V jistých záležitostech bylo „nové“ lepší či společensky výhodnější než „staré“ – tradiční, zkostnatělé. Inspirativně nahlíženo, jsou tyto postoje velmi moderní. Ani současná etika vůči seniorům nemůže být absolutní. I nyní lze apelovat: naše starší mějme v náležitě úctě, važme si jejich výtvorů, uznejme hodnoty, které vytvořili svými skutky a životy. Dbejme, aby jejich moudrost nezůstala bez odezvy. Ale je-li nějaké nové dobro lepší než to staré, nikoli z neúcty ke stáří, nýbrž z nutnosti evoluce jednejme netradičně.

První pastorální epištola Timoteovi věnuje část 5. kapitoly právě starším. Čteme o způsobu odměňování starších v církvi; zaslouží-li si ji, jejich odměna má být dvojnásobná. Pokud nejsou dvěma až třemi svědky dosvědčeny prohřešky, nemají být vůči starším stížnosti. Pokud se dosvědčí opak, hřích má být veřejně pokárán. V takovém případě nezaslouží nikdo zvláštní zacházení, píše Apoštol Pavel Timoteovi.

V katolickém listu napomíná Petr k pokoře a vytrvalosti starších, aby byli těm, kdo jsou jim svěřeni, příkladem. A mladší žádá o pokornou podřízenost vůči starším. *„Stejně se i vy mladší podřízujte starším. Všichni se oblečte v pokoru jeden vůči druhému, neboť „Bůh se staví proti pyšným, ale pokorným dává milost“. Pokořte se tedy pod mocnou ruku Boží, aby vás povýšil v ustanovený čas.“* [1Pt 5,5–6]

1.2 Selektované filozofické výpovědi o stáří

„Tý, která všechno máš, co už se nenavrátí, ...

Tý, na niž nikdo se dost nepřichystá,

Tý, smrti, věčná tanečnice žití, ...

Tý, beze změny jediná v tomto světě, ...“

Jaroslav Seifert, Rozhovor se smrtí

K porozumění stárnoucímu či umírajícímu člověku je zapotřebí trpělivého a laskavého naslouchání, zájmu o jeho osobu, účasti na jeho podpoře a akceptace jeho zkušeností z minulosti s ohledem na jeho jedinečný temperament, charakter a schopnosti. Poslední věci člověka jsou pro českou pastorální teologii stále důležitějším, potřebnějším a zejména v oblasti geriatrické péče naléhavějším tématem. Pro teologicko-filozofickou diskusi o stáří a smrti vycházíme z hypotézy neoddelitelnosti involučních změn od proměn evolučních a podmíněnosti života smrtí. Jakkoli nahlíženo, jedná se o utváření individuálních postojů k osobní zkušenosti se stářím, očekávání sěnía v budoucnosti nebo aktuální profesionální či soukromé sdílení geriatrické problematiky. Pomineme-li nihilistické stanovisko, fenomén stáří a smrti se každého z nás osobně dotýká.

Pro pochopení odvěkosti otázek smyslu života a smrti se ptáme, co o posledních věcech člověka mínili filozofové Aristoteles, Aurelius a Seneca, čím jsou jejich myšlenky stále aktuální a současnému postmodernímu člověku užitečné. Obhajobu staré filozofie nacházíme u Hogenové, když vysvětluje: „Proč se filosofové vracejí do starého Řecka? Protože tam existuje tázání, které není jen popisující, ale je rodivé. Jsou tam na počátku, jsou tam, v úžasu, pocítují důstojnost sebe ve světě, a to je to, co zakládá etiku, žitou etiku. Jen toto prožití dává člověku nekonečnou hodnotu, není to memorování nějakých etických pouček, jež přicházejí shůry jako zákon. Co přichází takto, má podobu rozkazu a vše, co je rozkazem, je voluntaristické. A vše voluntaristické je vnucené, ať si o tom myslíme cokoliv! Jen na důstojnosti lidské podstaty může se založit skutečně dobrý vztah k lidem v nemocnicích, ve školách, v politice i na ulici. Žádný zákon člověka nenapraví, jen něco, co vychází z hloubky jeho bytí.“⁵

Filozofická otázka posledních věcí člověka se především týká smyslu života a jeho naplnění. Vysvětluje stáří i smrt jako přirozenost a poukazuje na význam konečnosti lidské existence prostřednictvím hodnot

5 HOGENOVÁ, Anna. *Proč nerozumíme „důstojnému“?* In: *Jak pečujeme o svou duši*. Praha: PedF, 2008, s. 159.

a cílů. Na rozdíl od filozofie stanovisko teologické vysvětluje poslední věci čtyřmi základními významy. Prvním je eschatologický význam vrcholné spásy člověka, druhým je míněn poslední soud, konečný definitivní osud (podle Jb 8,7). Třetí výklad poukazuje na finále životní cesty (popísáno v Dt 12,8) a čtvrtý vykládá poslední věci jako smrt (v Dt 32,20).⁶

1.2.1 Poslední věci člověka a idea dobra u Aristotela

Uvažujeme-li s Aristotelem o posledních věcech člověka, tážeme se především po smyslu života a po jeho nejvyšších hodnotách. Pro člověka, který se ve stáří ohlíží na svůj dosavadní život, znamená hledání jeho smyslu bilanci nad splněnými či nevykonanými úkoly. Aristotelova představa o lidském údělu na tomto světě spočívá v dobru a blahu, které vyplývá z vykonaného díla člověka, jenž v životě našel svůj osobní význam.⁷ Pravým cílem lidského života je blaženost; „blaženost není stavem; neboť tento může mít také ten, kdo život prospí, žije životem rostlin, anebo ten, koho stihnou největší nehody.“⁸ Nalézání nejvyšší blaženosti u Aristotela znamená snahu o nesmrtelnost. Tato nesmrtelnost pak spočívá v souladu života s tím, co je v něm nejvyššího, v souladu s vlastní přirozeností.⁹

Směřování člověka k tomu, co se mu jeví dobrým, předpokládá volbu hodnot a cílů. Jedinečnost a neopakovatelnost lidské osobnosti pak postuluje individuálně specifické pojetí dobra a blaženosti. Staří lidé rozjímají nad naplněním rolí vlastního života s ohledem na jejich důležitost. Někteří mají pocit, že svoji roli pozitivně naplnili, přičemž většina z nich považuje za svůj cíl výchovu dětí. Někteří senioři však nehodnotí svůj dosavadní život jako úspěšný, protože měli cíle, kterých se jim nepodařilo dosáhnout.¹⁰ Bilancování seniorů nad minulostí pak ve značné míře ovlivňuje prožívanou současnost, zejména duševní blaženost. Pokud odhlédneme od konkrétních vzpomínek a ptáme se na otázku dobra

6 NOVOTNÝ, Adolf. *Biblický slovník*. 3. vyd. Praha: Kalich, Česká biblická společnost, 1992, s. 687.

7 „Život zajisté má člověk společný s rostlinami, my však hledáme to, co jest vlastní člověku. Musíme tudíž rozlišovat život výživný a rostlivý. Druhý snad jest život smyslový, avšak i tento jest zřejmě společný koni, volu a každému živému tvorů. A tak u rozumné bytosti zbývá jakýsi život činný; ta pak jednak poslouchá rozumového důvodu, jednak má rozum a myslí.“ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Z řeč. přeložil Antonín Kříž, 2., rozšířené vydání, Praha: vydal Petr Rezek, 1996, s. 35, 1097^b.

8 Tamtéž, s. 261, 1176^b.

9 Tamtéž, s. 265, 1177^b.

10 Uvedené závěry vyplývají z šetření, které proběhlo v rámci magisterské práce. BEKSOVÁ, Kateřina. *Poslední věci člověka v geriatrické péči*, Magisterská práce HTF UK, Praha: 2002, s. 85 a 92.

a krásy, shodujeme se s Aristotelovým názorem, že poznání dobra a krásy není člověku dáno automaticky. Člověk, který našel dobro a krásu, je ve stáří navzdory všemu špatnému blaženým; blaho pocítuje i ten, který mnoho vytrpěl, ale jehož život vyvážíly krásné věci. Třetí postoj, s kterým se ve stáří setkáváme, je vyjádřením zklamání a smutku nad vlastní zbytečností. Otázkou zůstává, můžeme-li vůlí ovlivnit poznání vlastního dobra a získat tak blažený postoj ke stáří.

„Řekne-li snad někdo, že všichni lidé směřují k tomu, co se jim jeví dobrým, že však nejsou pány své obrazivosti, nýbrž jaký právě kdo jest, takovým se mu jeví účel a cíl, tedy když každý člověk jest jaksi vinen svým stavem, bude míti také sám jaksi vinu za svou obrazivost. Není-li však nikdo sám vinen svým špatným jednáním, nýbrž jedná tak z neznalosti cíle, ježto má za to, že se mu těmito prostředky dostane nejlepšího, pak směřování k cíli není předmětem jeho vlastní volby, nýbrž se tak musí roditi jakoby se zrakem, aby jím správně rozeznával a vybíral opravdové dobro, a jest dobré přirozenosti ten, komu se toho od přírody krásně dostalo – neboť to jest největší, nejkrásnější a takové, že toho nelze od jiného převzít ani se tomu naučiti, nýbrž jen tak to bude míti, jak mu to přirozenost dala, a v tomto dobrém a krásném přirozeném nadání záleží asi dokonalá a opravdu dobrá přirozenost.“¹¹

Celkový obraz o blahu a dokonalosti dobra dotváří ve stáří aktuální starost seniorů o vlastní soběstačnost (plynoucí ze ztráty zdraví), strach z osamocení a z bolesti.¹² Souhlasíme-li s Aristotelem, že člověk je bytost společenská, znamená starost o soběstačnost z velké části obavu z potenciálního zatížení společnosti, především rodiny.¹³ Nejčastějším fenoménem geriatrické péče se tedy zdá být touha starých lidí po zachování či navrácení zdraví a nezávislosti. V tomto ohledu je výše vyslovená blaženost a krása života determinována vzpomínkami (s ohledem na jejich pozitivní či negativní obsah) v interakci s aktuálním pocitem vlastní autonomie ve společnosti.

11 ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Z řeč. přeložil Antonín Kříž, 2., rozšířené vydání, Praha: vydal Petr Rezek, 1996, s. 80, 1114^a.

12 BEKSOVÁ, Kateřina. *Poslední věci člověka v geriatrické péči*, magisterská práce na HTF UK, Praha, 2002, s. 87.

13 „Za soběstačné pokládáme to, co samo o sobě činí život žádoucím a ničeho nepostrádajícím; domníváme se pak, že takovým dobrem jest blaženost, která, nesečtena, jest nejžádoucnější ze všech věcí. Sečtena byla by zjevně ještě žádoucnější i s nejmenším dobrem; neboť nadbytkem dober se stává to, co jest přidáno, a větší z dober jest vždy žádoucnější. Jeví se tudíž blaženost něčím dokonalým a něčím soběstačným, poněvadž jest cílem všeho konání.“ ARISTOTELÉS. *Etika Nikomachova*. Z řeč. přeložil Antonín Kříž, 2., rozšířené vydání, Praha: vydal Petr Rezek, 1996, s. 34, 1097^b.